

A N. KIR. FERENC JÓZSEF-
TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETI KARA,
SZEGED.
KARI KÖNYVTÁR.

393/1947-48. Kör



Diss. B 393

Pozsonyi szobrászat
a Donner és Messerschmidt
közti időkben
Írta:
Nagy Barnabás



Ez a tanulmány csak töredékét mutatja be egy méltóság-
teljes művészi megnyilvánulásnak, egy impozáns kifejezési módnak, mely-
nek indítóokai, fejlődésének és virágzásának bensőséges lelki momentu-
mai a kor szellemével mélységesen összefüggnek. A korlelkülete csak
látszólag világos és így csak látszólag világos a barokk művészet is,
mely azoknak az időknek szellemiségét kifejezte és képviselte. A ba-
rok művészet tehát sokhelyütt homályos, megmagyarázhatatlan és kife-
jezésében is bizonytalan. A renaissance művészet s a vele szoros pár-
huzamban haladó szellemiség idővel természetsszerűleg kiélte magát. A
komoly előkelőség, az antik művészet követése, a klasszikus formai meg-
kötöttség lelkületére is kihatott. A renaissance művészet elérte a
fejlődés csúcspontját, kiélte és megfejtette formai problémáinak minden
lehetőségét, a megváltozott szellemmel szemben holtpontra jutott. Nagy
mesterei természetesen megsejtették a kiutat, amit azonban csak az idők
változása tett lehetővé.

A renaissance bár hatalmas stilusművészetet teremtett,
nagy közeledést eredményezett a realizmushoz. Ennek ellenhatása volt
a barokk művészet mélységes spiritualizmusa. Ez a mélységes és igen kompli-
kált lelki szerkezet kivetítését tűzte ki céljául. Az irodalom bonyo-
lult szerkezetű drámákban iparkodott kibogozni a még komplikáltabb
szerkezetű emberi szenzualizmust. Kisebb-nagyobb táborok harca e kor.
Már nincs egyetemes szcenpont. Az egyéni felfogások dominálnak. A quattro-
és cinquecentóban az európai kultúrtársadalom egy tábornak volt a hi-
ve. Egy út, melyen kívül nincs irány. A barokk felszabadulást és lázon-
gást jelentett. Igaz, hogy szertelen lázongást. Lázádat minden szabály
és minden megkötöttség ellen.

Az emberi logika a maximális és elvont teljesítmények
határán tehetetlenül megtorpan. S mi ennek a következménye? A külsősé-
gekben megnyilvánuló pathetikus gesztus. A túlhevített fantázia fel-
lángolása s annak túlhajtott formái. Ezt mivelte a barokk is. Ismerte a
testet és ismerni vélte a lelket is. Minden mozdulatot túlhajtott, mert
minden taglejtésben és azok összefüggésében a lelki magasabbrendű-
ségnek igazát vélte kivetíteni. De elítélendő-e ezért a barokk és semmit-
mondó volt-e? Nem. Csodálatos művészetet produkált s egy igazán méltóság-
teljes lépéssel közelebb vitte az embert az Istenhez.

A barokk kifejezési módja is változott. Változott a tra-
díciók, a lelki szerkezetek, a fogékonyságok és a vérmérsékleti külön-
ségek szerint. Így érthető az olasz barokk nagy, szélsőséges megnyilvánu-
lása, mely a reakció következménye is volt. A francia szellemiség szilárd

klasszikus hagyományok alapján állott és itt a barokk nem tudott úgy meghonosodni, mint másutt. Az osztrák művészetben is érzik bizonyos kötöttség és a kevésbé csapongó vérmérsékletből magyarázható világszemlélet. Ennélfogva Ausztriában a barokk is higgadtabb, lágyabb s inkább hajlik a klasszicizmus felé, de érzésében, kifejezésében mélységesebb mint bárhol másutt. Ezt a művészetet ültették át magyar talajba az osztrák művészek.

Magyarországon a török uralom alatt kihalt minden művészi hagyomány. A magyar nép felszabadulása után elsősorban gazdasági stabilitásának megalapozására kényszerült s a művészetet idegen országból hozta. De ez a Habsburgok központosító igyekezeteinek is a következménye.

Pozsony barokk művészete két korszaklakotó világtörténelmi esemény között zajlott le. Bécs 1683. évi vivása, fölmentése és ennek következtében végre a török uralom bukása jelezte a kezdetét, a francia forradalom a végét. A török hódoltság idején bizony magyar ember nem adta fejét a művészetre. Kardott kötött és a végvárak szolgálatában vitézi és virtuskodó természetének talált megfelelő foglalkozást. Ahogy a költő mondja :

"Nem írom pennával,
Fekete tentával,
Írom kardom élivel
Ellenség vérivel
Az én örök hiremet."

Megveti bizony a pennát s megveti az ecsetet is. Vitézéletre vágyik: az ellenség fejére mért csapások hirdetik harci erényeit.

Inter arma silent Musae! és bizony hallgattak, hallgattak mélységesen: nem volt művésznemzedékünk, nem volt művészeti hagyományunk.

De tulajdonképpen Ausztriának, Bécsnek se volt. Itt is olaszok és németalföldiek teremtettk meg az udvari művészetet.

Csak a védettebb helyeken lévő klastromokban virágzott az egyházi művészet. Így Heiligen-Kreutzban is, ahol Martin Altomonte és Giovanni Giuliani működtek. Az utóbbinak oldalán nyerte Donner Raphael György első kiképzését.

Mielőtt a XVIII. századi Pozsony Donner utáni barokkplasztikájának elemzését megkezdzenénk, meg kell emlékeznünk a gazdasági és szellemi életről, mely a művészet kitermelését előidézte és egész útján kísérte. Mert anélkül az akkori művészi termelés útja merőben más lehetőségek felé fordult volna. Első sorban arra kell gondolnunk, hogy a török kiűzése után a kimerült nemesség engedve a bécsi udvar nyomásának, teljes egészében alávetette magát az idegen ország akaratának s elnémetesedik. Magyarország gazdasági téren Ausztria függvényévé süllyedt s vagyoni helyzete megszilárdulását is innen várta. Magyarország mindenfajta kivitele csakis Ausztria felé irányulhatott. Az ország ilyenfajta megkötését követte a szellemi megkötöttség is. A Habsburgok elnémetesítő és katolizáló irányú törekvéseit iparkodott rákényszeríteni Magyarországra. A főnemesség és a papság függő viszonyban lévén Bécsből, alávetette magát Ausztria szellemi irányításának. A nemesség kastélyait, vagy mint kegyúr templomait idegen, vagyis osztrák mesterek építő és díszítő kezeire bizza. Magyar művész alig is akadt az országban.

Az osztrák mesterek átültetik tehát a magyar talajba az osztrák művészi törekvéseket, nem számolva azzal, hogy megfelel-e ez

az itt élő nép szellemi és lelki adottságainak. A főnemesség épületei, valamint templomai és azoknak plasztikai, vagy bármilyen dekoratív elemei tehát mind osztrák befolyásról tanuskodnak. Érthető, hogy ily körülmények mellett nem fejlődhetett ki eredeti magyar barokkművészet. Az itteni barok kiegészítője és fejlesztője lett annak a művészi akarásnak, mely magán viseli az általános európai felfogástól sokban eltérő utakat jelző osztrák művészetet. Vidékünk barokkplasztikája elejétől fogva magában hordja már a klasszicizmus előjeleit, ami általában jellemző vonása az osztrák barok művészetnek. Ily hagyományokon fejlődött ki Pozsony barokkművészete, mely a XVIII. században élte virágzását, annál is inkább, mert az országgyűlések székhelye, mint koronázó város és a főnemesség lakóhelye, gyakori érintkezésben volt a bécsi udvarral. Így a XVIII. században Pozsony érezte legjobban az osztrák hatást, mind gazdasági, mind szellemi és művészeti téren. Az utóbbiban a főnemesség utánzója lett Bécsnek, mivel számos osztrák építész és szobrászt alkalmazott, akik így új talajba ültették az idegen ország hagyományain felnőtt művészi gondolatokat. A magyarországi barok Pozsonyban fejlődött igazán naggyá, ahonnan részint maguk a mesterek, részint tanítványaik terjesztették tovább az ország más részeibe.

Mivel a közvetlen Donner utáni plasztikáról lesz szó, tehát Donner követőinek munkáiról is, szükségesnek tartom e ma már alaposan megvitatott művésznak hovatartozását is röviden ismertetni, hogy azután annál jobban megértsük a közte és a követői között lévő stílusrokonságot, lélektani kapcsolatot és a köztük megállapítható különbségeket. Donnert besorozta már a megfontolt kritika a művészet elitgárdájába. Röviden ismertessük mi is.

Művészete a barok-korszakban egészen egyedülálló. Nincs meg benne semmi a barok szertelen, olykor kicsapongó lázongásából. Donner a mindent megfontoló, nyugodt és "előkelő" művész, annyira, hogy sokan már a klasszikusok közé számítják. S valóban: ha van is benne némi tulzás, mégsem elhibázott ez a nézet. Donner átmenet a barok és a klasszicizmus között. A barokban nőtt fel, őt is befolyásolta az általános barok szellemiség. De Donner nemcsak európeér volt, hanem erősen osztrák is. Művészete lényegileg az osztrák művészi hagyományokon nőtt fel s erősen "megkötve" tartotta őt nemzetének közép-utas vérmérséklete. Nem hátrányára. Egész művészi lény szilárd világnézeti alaptól indult ki s így nem csodálkozhatunk azon, ha a lélek bizonytalan horizontjain járó utak helyett, hogy úgy mondjam a "konkrétebb" formákat kereste; nagyot ivelve áthajolt a múltba, illetve a régmúltba.

A határozott lelki erők feltörését a quattro-, azaz cinque-

centoban találjuk meg leginkább. Érthető tehát, hogy Donner is itt kereste a kapcsolatot. Ő a lelki mélységeket bizonyos "arisztokratikus" formába zárja, de ez a forma távolról sem merev s csupán nyugodt s méltóságteljesen előkelő. Az emberi test mintegy tudatában van annak, hogy a teremtés koronája s emberi méltóságát maga a test tünteti fel első sorban nagynak. Hiszen Donner egész életén át e kettőnek a kiemelésére, a test és a lélek közötti kiegyensúlyozottságra törekedett. A testet ismét a teremtés ~~a teremtés~~ központjába helyezi s kiemeli annak minden nagyszerűségét. Ezért keresi a rokonságot a görög művészettel is. A test is diadalmaskodik s a lélek is erősen kifelé tör. Nagy művészi harc ez; gigászi küzdelem az elsőbbségért. De a zseni testi-lelki kiegyensúlyozottsága természeti adottság s e két nagyszerű tulajdonság Donnemél is is egyé vált. Ez tulajdonképpen Donner művészetének lényege: a test és a lélek harmóniája.

De ő is a felvilágosodás korában élt s vele némi összefüggést tartott fenn. Hanem ez a kapcsolat csupán a formára vonatkozik, mely sohasem gögös, merev és túlzott, hanem inkább lágy és emberileg közvetlen. Donner művészetének lelki szerkezete egyáltalán nem komplikált, sőt világos, tiszta. Minden részletében, a szoborcsoportozatok részleteiben is, az összpontosító hatást keresi. Nem akarok itt kitérni oeuvrejének azokra a fázisaira, amikor művészetében itt-ott némi kiegyensúlyozatlanság észlelhető, vagy a test és a lélek harcának egyes szakaszaira, esetleg a mozdulatok látszólagos kiegyensúlyozatlanságára. Nem. Én csak azt a tökéletes Donnert nézem, aki követőire oly nagy hatással volt.

Donner G.R. tíz évig dolgozott Pozsonyban, mint Esterházy

hercegprimás szobrása. E tiz év alatt megalkotta a dóm Alamizsnás Sz. János kápolna oltárát, illetve annak plasztikus diszeit, a két nagy angyalfigurát, továbbá a két nagyszerű gyertyatartót s Esterházy hercegprimás karrarai márványból készült alakját. Donner műve e kápolna bejáratának süttői vörösmárványból készült drapériája, valamint annak puttói. Donner pozsonyi főműve a dóm ma már szétszedett főoltára, annak két /ma Budapesten lévő/ angyala s a Szt. Márton csoportozat. Keze munkájáról Pozsonyban még egynehány szobor tanuskodik, de ezek csupán stilusrokonságból ítélhetők oda a nagy mesternek.

A pozsonyi városház lépcsőházában egy mészkőből készült allegorikus női akt minden valószínűség szerint Donner egyik tanítványának munkája. Éber így ír róla: "A mészkőből faragott életnagyságú fülkébe állított női szobor tárgya és motivuma szorosan csatlakozik az Évszakok szobraihoz" -, melyek a Grassalkovich palota lépcsőházában állnak. Továbbá: "Nem a mai kedvezőtlen hely számára készült, de kezdettől fogva fülkedísznek lehetett szánva. Erre vall a szigorúan mellő nézetre számított beállítása." Ez a szobor egy meztelen nőt ábrázol. Csak egy ruhadarab, a jobb karon is átvetve, fonja körül a testet. A bal kéz felemeli, azután súlyos redőkben hull alá. Az egész alak végtelenül finom mozdulatu. A test súlya a bal lábon nyugszik, míg a jobb láb könnyed pihenésben előrenyúl. A kecsesen ^{felemelt} jobb kéz ~~felemelt~~ nyilván virágot tartott", -állapítja meg szintén Éber s tovább elemzi: "kosara talán ott állott ^a mellette lévő fatörzsön, melyet felülről megcsonkítottak". A fej balra hajlik s az arc tipikus donneri kiképzést nyer. Találóaan hat az a jellemzés, melyet Titze-Conrat Donner női típusairól ad: "Alacsony, keskeny

homlok, kissé lapos orr, széles cimpákkal, a száj erősen jelzett szögletekkel és igen rövid áll. A hajviselet is az, mely Donner női alakjain gyakran megismétlődik. A homlokra hulló rövid haj és a hosszú fűrt^{1.}, szintén jellemző donneri kiképzés. Az egész szobor alapjában véve donneri elveken alapszik. Sőt annyira, hogy az sem lehetetlen, hogy e szobor Donner sajátkezű alkotása, habár ezt adatokkal bizonyítani nem tudjuk. Az egész alak végtelenül gondos és finom kiképzést nyert. A műörténészek egybehangzó véleménye szerint a ruha nehéz redői a Donnertől származó szobrok megfelelő technikájával azonos. Párhuzamot vonhatunk több kétségtelen Donner - alkotás és az itt említett szobor között, amikor azt állítjuk, hogy azok mozdulataikban s általános művészi felfogásukban hasonlóak. Pl. a fejtartás is megismétlődik Donner Venus szobrainál és más alkotásain is. A test ritmikus mozdulata a dóm Donnertől származó baloldali angyalával mutat rokonságot. S igaza van Ébernek is, amikor azt írja, hogy a ruházat is úgy rendeződik el, hogy azt szalag, vagy öv tartja. Ez ismétlődik még a Grassalkovich palota lépcsőházában álló Ösz-Bacchus szobron, melyről pedig feltehető, hogy Donner sajátkezű alkotása. A test körül fonódó szalag általában jellemző volt Donnernél, hogy általa " a nagy test kultuszának hódolva, annak hatásait minél jobban kiemelje. " Ez vehető észre a salzburgi Páris szobron és a bécsi kútnak a Morva folyót ábrázoló alakján. Ezeket a feltevéseket egybefoglalva azt állíthatjuk, hogy e városházi szobor csakugyan Donner sajátkezű alkotása. Ezt a vitát zárjuk le Éber szavaival, hogy " e szobor fölfogása, tipusa, formák és arányok tekintetében Donner utolsó éveiben alkotott női alakjaival, a Neuer-Markton lévő kútszoborral van a legközelebbi rokonságban. Így bátran állíthatjuk azt, hogy Donner ezen szobrával megalkotta utolsó éveinek leideálisabb női^{1.} Éber: Donner pozsonyi műhelyéből.

tipusát", melynek keletkezési ideje így a XVIII.sz.negyvenes éveinek elejére tehető.

Dr.Šafarik Ede ugyan e Bacchánus szobrot, valamint a Grassalkovich-palotában lévő "Nyár és Ősz" című szobrokat is Bayer Vilmos /1725-1806/ szobrásznak tulajdonítja.² Tietze-Conrat szerint Bayer 1770-ben adta be a bécsi akadémiához felvételi munkáját és ez idő óta állandóan Bécsben lakott.Šafarik meghatározása tehát sem idő-- szerint, sem stílikritikailag -egybevéve a pozsonyi munkákat a bécsiakkal- meg nem áll.

Közelebbről érint minket a pozsonyi jezsuiták temploma, mely számos műemlékkel gyarapította Pozsony műkincseit. E templom külseje érdektelen, eredetileg az evangélikusoké volt. Ezért toronym nélküli s különösebb nevezetessége alig van. Minket a templom belsejében lévő szószék és a keresztrefeszítés oltára érdekel. Mindkét munka eredete a közvetlen Donner utáni időkre esik; donneri sajátosságokat tüntet fel s így tanítványaitól, vagy követőitől ered. A szószék készítője ismeretes. Schlager szerint Donner halála után, annak özvegye 111 gr. 52 kr. hátralékot fizetett ki L.Goode szobrászlegénynek. Pigler szerint L.Goode valószínűleg pozsonyi ember volt s mesterének tehetséges tanítványa. 1748.márc.1-én a győri jezsuita kolostor rektorával szerződést írt alá, mely szerint kötelezi magát a templomban felállítandó szószék elkészítésére. Ezzel a szószékkel tart rokonságot a pozsonyi jezsuiták szószéke, melynek keletkezési ideje 1753.³

E szószéken nagyszzerűen érvényesül a barokk plasztika végtelen gazdagsága, bizarr túlműveltsége, festői összevisszasága,

2.Die plastische Ausschmückung der Stadt című cikk a Československá Republikában.

3.Péter András : A Magyar művészet története, II.kötet

mely némi olasz befolyásról tanuszkodik. A szószék ólomreliefjeinek főjelenete a mellvéden látható kis Jézus alakja, a köréje csoportosult írástudokkal. A relief perspektíváját az előtérben erősen kidomborodó és a háttérben finoman elvesző alakok tökéletesen adják. A relief alakokkal túltömött s bár mozgalmasságú elvitathatalna, ruházatuk megoldása klasszikus felfogású: lágyan kezelt drapéria tömeg. Baloldalon Mária és József alakjai láthatók, akiknek meghatottsága naiv egyszerűséggel van ábrázolva. A relief legmegkapóbb alakja Krisztus, aki a középén ülve a legtipikusabb donneri vonásokat viseli magán. A test fordulata, a fej tartása a nagy mester közvetlen hatásáról tanuszkodik. Az elővédet két hatalmas angyal díszíti, melynek mintegy befejezője a tuldekorált dombormű. A feljáró reliefjei már nem oly határozott formájúak. Egyszerűen csak díszítő hatásra törekednek s így tartalmuk sem oly kifejező. A feljárót négy dombormű díszíti: Krisztus Mária és Márta házában, Krisztus tanítványaival, Krisztus a nép között /hegyi beszéd!/? és Krisztus a kisdedekkel.

De térjünk vissza a hangfogóra s főleg a kis Jézus alakjára. Jézus felhőgomolyagon ül, bal karja földgolyóbison nyugszik, míg kezével halála diadalmas jelét, a keresztet öleli. Tekintete lefelé irányul, szája szólásra nyílt. Jobbja a tekintet irányában utal a párkányzaton puttókkal körülvelt paizsra, melyen ez olvasható: Qui ex Deo est, verba Deo audit. Mily fenséges vonatkozás és mily nagyszerű a törekvés a festői hatásra, melyet a művész itt a legnagyobb mértékben elért. Ez az a nagy titok, amit a barokk szobrászok oly kiválóan tudtak magukévá tenni.

A szószék 1741-ből való és egy pozsonyi polgár feleségének adománya.

A jezsuita templom első baloldali mellékoltára, a keresztrefeszítés csoportja, szintén a Donner utáni időkre esik. Sajnos idővel átfestették s így sokat veszített eredeti hatásából. Az oltáron az archi-

tektúra a szobrászati dísszel együtt jár s attól el nem választható.

Az oszlopok elrendezésével a művész egyenlőszáru trapézalakat nyert s ezek épül fel mind az architektonikus, mind a szobrászati rész. A háttér korintusi fejezetű pilaszterekkel élénkitett, a két befelé fordított kar-nissal élénkitett pilaszteren nyugszik a volutásvégű lapos ív. S az így alkotott fülkében áll a feszület, melytől jobbra áll Szűz Mária, balra Szt. János, míg a kereszt lábánál Magdolna térdel. Valószínűleg -Éber szerint- Krisztus alakja fából, a többi három alak kőből van. Az egész oltárnak elrendezése oly eredeti, kompozíciója oly sajátos, hogy ennek az oltárnak elkészítésére Donner bizonyosan volt némi hatással. A kereszten függő Krisztus alakja finom lágysággal megmintázott mű. Összehasonlítva a stifttheiligenkreuzi Donner-kereszttel, azt tapasztaljuk, hogy az izmosabb, erőteljesebb s a fej tartásából is látni, hogy ott^a haláltusa nagy szenvedése van lerögzítve, itt pedig a halál utáni közvetlen nyugodt pillanat. Krisztus itt már lehajtott fejjel függ a kereszten, de a test izmain még érezni a nemrég távozott élet lüktetését. A kendő majdnem ugyanazon hajlással van a test köré csavarva, mint a stifttheiligenkreuzin, csupán fordított módon. Mindkettőn elől a zsinóron át van vetve a ruhadarab, majd a szabadonhagyott felső lábszár látható /a st.h.kreuzinél a jobb, a pozsonyinál a bal láb/, utána majdnem hátulról esnek alá a ruha erősen barokkizáló hullámai.

Magdolna szép lány vonalban ívelő alakja szintén Donner művészetére emlékeztet. Sem a testhez tapadó ruha, melynek redői a donneri ólomplasztika technikájára emlékeztetnek, sem a klasszikus felfogású mozdulat, sem a fej viruló szépségű "donneri változata" nem fejezi ki az adott pillanat tragikumát.

Mária alakja a leggyengébb. A széttárt karok a fájdalom pillanatát akarják kifejezni, de ez csak egy egyszerű üres mozdulat, a lélek drámai ereje nélkül.

János alakja már pathetikusabb s kifejezőbb is. A test és a láb tartása az Alamizsnás Szt. János kápolna bal angyalának finomságát viseli magán.

Az oltár legfelső timpanonszerű részén elhelyezett két angyal a budapesti Donner angyalok gyakrabban megismétlődő változata, de míg amazok lágyabbak és némileg klasszikusabbak, ezek mozgalmasabbak, barokkosabbak s határozottan donneresek.

Donneri sajátosságokat viselő műemléket találunk a pozsonyi Szt. Háromság templomában is. Kollonich Lipót érsek 1717-ben itt trinitáriusokat telepített le s azután gr. Pálffy Miklós és Koháry József országbíró segítségével felépítette a mai Szt. Háromság templomot. Mint Paul Ballus megemlíti, ennek a templomnak nagyszerű 22 méter magas kupoláját a bolognai származású Galli Bibiena építette.⁴ Valóban az irodalomban eddig mindig ez a név szerepelt. Ellenben dr. A. R. Franz e templom építészt a bécsi Szt. Péter templom tervezőjével azonosítja. A stílusbeli rokonság csakugyan feltűnő. Richard Groner, hihetőleg Ilg nyomán, azt állítja, hogy a bécsi Szt. Péter templom tervezője Johann Bernhard Fischer von Erlach.

Minket a Mária oltár érdekel, melynek keletkezése a donneri időkre esik. A donneri hatás itt oly nagy mértékben érvényesül, hogy az oltár megtervezése talán magától Donnertől származik. Hogy ez így van,⁵ ezt azzal is bizonyítottan véli Pigler, hogy "hogy az egész oltárból hiányzik az architektonikus mag, ami annak széthulló és aprólékos festőiségében csakugyan jellemző."

Az egész oltár tehát kiképzésében és figurális részeiben is Donner szellemét, illetve szobrászati felfogásának elveit mutatja. A mű a festőiség benyomását kelti. A drapéria nehezen, párhuzamosan hulló ráncai, az oltár felső részén látható hat puttó, mind donneri elvek.

⁴ Pressburger Zeitung, 1934 okt. 26. Die Dreifaltigkeitskirche in Pressburg / von C-s/
⁵ Pigler: G. R. Donner

A puttók mozgékonyak; csavart testük elevenességét s egyúttal lelki üdeséget is sugároz. Az oltár közepén egy Mária kép van, melyet két angyal tart. A testek mozgása megközelíti a donneri felfogást. A rajtuk átfutó harmonikus vonalmenet folytatólagos lendületét nem zavarja meg semmi. A baloldali angyal magatartásán áhitatos csodálat ömlik el. A jobboldali a menzára figyel, az ott végbemenő cselekményre. Ám ott nincs mindig cselekmény s így a mozdulat üresnek látszik. Az angyal sok komolyságot rejteget magában, de semmi esetre sem annyit, hogy az Donner mélységes gondolatával megegyeztethető volna.

Nagyszerű a festőien kiképzett oltár összhangjának. Az egész oltár az irányokat folyton változtató vonalmenetre van felépítve s így a közepén lévő négyyszögletes képkeret oda nem tartozó szimmetrikus egységnek bizonyul. Párhuzamot vonhatunk az itteni két angyal és az Erzsébet apácák templomának angyalai között. De mivel az utóbbiak sokkal több művészi értéket képviselnek, elemzésüket az Erzsébet templom ismeretében adom.

Egy másik tanítvány műve az Irgalmasok templomában lévő gr. Onell síremlék. Az egész kompozíció egy egyenlőszárú háromszögbe épült. A fekete márvány szarkofágot, mely fölött obeliszk emelkedik, három stucco alak díszíti. "Egy gyászoló nő, egy lebegő génusz és egy puttó, aki gr. Onell ke-
rek ólomreliefjét tartja"-írja Péter András s ugyancsak őt idézve tovább
"architektonikus elrendezésében ez az alkotás némileg a római késő-barok síremlékek típusával tart rokonságot." Gr. Onell / + 1743 / síremlékét Donnernek az a tanítványa készítette, aki valószínűleg 1738-39 között tagja volt Donner pozsonyi műhelyének.^{6.} Pigler így jellemzi a három alakot: "A női gyászoló alakban Hágár típusa él tovább, a lebegő génuszban a szamaritánus nő." A gyászoló nő finom hajlása a lehiggadt barok külső megjelenítését, sőt némi klasszicizáló jellemvonásolat is visel magán. Egysé-

6. Pigler : G.R. Donner

ges, finom kidolgozása, lágy vonalmenete mélységes egyszerűségnek és mégis nagy fájdalomnak a kifejezése. A puttó finom mozdulata, de leginkább a lebegő géniusz lágy vonalmenete, a test hajlása-donneri kiképzés. A síremlék kompozíciója egységes. Alapgondolata meghatóan keresztényi.

De -e síremlék mai elrendezésében már nem teljes. Babilont, a gyász megszemélyesített alakjával szemben, hadi vértzet volt, jelezvén, hogy ezek immár árván maradtak, alköltözvén belőlük az epitáfiumon jelzett hős. A háború utáni időkben a rendház priorja a templom helyreállítására alkalmával eltávolította a trofeumokat. A prior a műemlék lényeges részét a "militärische Hülle und Würden"-t tüntette el s megérdemelné, hogy róla is úgy emlékezzük meg, mint azt a Pálffyak tették, amikor gr. Pálffy János nádor síremlékének egy roncsa felállítása alkalmával Heiler Károly buzgalmát így örökitették meg: "...quod dirutum est jussu et voluntate Domini Parochi Caroli Heiller et virorum ab illo ad reparandum annis 1865-1869 hanc ecclesiam internam electorum."

A Szentháromság templom Mária-oltárának és az Erzsébet apácák templomának főoltárán lévő két térdeplő angyal között szintén párhuzamot vonhatunk, sőt nem tévedünk, ha azt állítjuk, szerzője egy személy lehetett. Péter András így ír róluk: "a donneri elveket, melyeket itt nagy mértékben tapasztalunk, a művészek már egészen manierisztikus formában jelenítik meg." A templom és a kórház külsejét is donneri vonatkozású szobrok ékesítik. Az általános külső hatás higgadt és mentes minden túlzott barokk felfogástól.

A templom felépítésének története az eddig megejtett kutatások szerint a következő adatokkal kísérhető: a templomot 1740-ben Esterházy hercegprímás építtette. Befejeztetett 1743-ban. Két évvel később, tehát 1745-ben keletkezik a zárda. Dr. A. R. Franz állítása szerint a templom keletkezésének ideje 1744. Tervének előkészítésére Donner biztosan befo-lyással volt. Schauf János állítása szerint a templomot egy "bizonyos

Weyde G.: A pozsonyi szent Erzsébetről elnevezett szűzek temploma és kolostora

Pilgram nevű építész építette. Ez az építész sok szép művet alkotott és már e templom építése alapján megédesli azt a megtiszteltetést, -írja Schauf-⁸ hogy Magyarország építészei közé számítsuk. Wurzbach szerint /Biogr.Lexikon/ két Pilgram Antalt ismer a német műtörténelem. Az egyik az építész, a XVI. században élt s mint ilyen jó hírnévre tett szert. Életéről azonban mit sem tudunk mondani. A másik Pilgram Antal köfaragó volt s már a XIV. században részt vett a bécsi Szt. István templom építésénél. Erről csak annyit tudunk, hogy Brünnben született. E két művészről oly sok egymással ellentétes adat jutott forgalomba, hogy dr. Nagel K.G. /Neues allg. Kunstlexikon XI. kötet/ az ellentmondásokat szükségesnek tartotta tőle lehetőleg tisztázni.⁹ Bayer J. állítása szerint, nem lehetetlen, hogy az Erzsébet apácák templomát Pilgramm A. építette, de az sincs kizárva, hogy a Bécsben dolgozó másik Pilgram rándulhatott le a közeli Pozsonyba, hol alkalmat nyílt arra, hogy nagyobb feladatokat is vállaljon magára. Erre a templomra vonatkozó adatokat Kemény Lajos jegyzetében is találunk, melyek szintén Pilgram építő tevékenységére vonatkoznak.¹⁰ Másik forrásunk A.R. Franz, aki behatóbban foglalkozik ezzel a templommal.

Az elmondottakból világosan látjuk az ellentmondásokat. Wilhelm Weckbecker ezeket írja: "Anton Pilgram aus Brünn 1506-1512 /?/ der letzte große Dombaumeister der gotischen Periode..." tehát ez nem lehet azonos a pozsonyi kolostor építészével.

A Pilgram körüli homályt eloszlatja dr. A.R. Franz /Wiener Baukünstler in Pressburg im Th.Z./ 5.sz. jegyzetében foglalt adatokkal: "Nach Alexander Haideckis Excepten wurde F.A. Pilgram im Jahre 1727, Meister und in den Wiener Maurerzunfttafeln unter Nr. 681 eingetragen stb." Ez a mi emberünk: Franz Anton Pilgram. Gröner az erzsébetrendiek bécsi templomát illetőleg ezeket mondja: "Anstossend die Kirche "Zur heiligen Elisabeth"

8. Beiträge zu einer künftigen Kunstgeschichte von Ungarn von J. Schauf, öffentl. Lehrer zu Zeichenkunst an der Normalschule zu Pressburg

9. Bayer J.: Művészet, pag. 197

10. A.R. Franz: Wiener Baukünstler in Pressburg in Theresianischen Zeitalter

Baumeister Matth. Gerl. 1734. wurde die Kirche durch Baumeister Franz Anton Pilgram erhöht..."Most már tisztán látjuk mesterünk személyét s tudjuk, mikép jutott Pozsonyba.

11.

Igazolásunkra idézzük Vámosy tamilmányát, mely szerint Esterházy primás 1738-ban tervbe vette a kolostor felépítését. 1739 febr. 23-án tették le az alapkövet. Franz Edl. von Török felügyelete alatt Pilgram építőmester építette. 1743. jun. 9-én a toronygolyót helyezték el s 1743-ban szentelték fel a templomot. Vámosy szerint Pilgramon kívül más művész nem is dolgozott.

Pilgram pozsonyi tevékenységét igazolja a Thieme-Becker ^{Künstler} lexikon XXVII. kötete /39. l./ megejegyzvén, hogy Franz Anton Pilgram, aki 1699-ben született s 1761. X. 2-án halt meg Bécsben, a jászói premonstrei és a pozsonyi Erzsébet apácák templomát építette.

E templom és tartozéka a Mária Terézia idők egyik legjelentősebb alkotása. Két épületben három részből áll: a kolostorból, a kórházból és templomból. Mind a két épületnek homlokzatát szobrok díszítik. A kolostor bejárata három fülkével ellátott barokk díszítésű kiképzést nyert. A jobb fülkében egy magyarruhás uralkodó /szent. László/ látható. Eklatáns példája a majdnem sablonszerű utánzásnak, amennyiben amjd nem megegyezik a Donnerből származó linzi városplebánia Nepomuki Szent. Jánosával. A balra hajtott fejtartás, a csipőben meghajló test a két szobor közötti legjellemzőbb párhuzam. Nepomuki szent. János jobb keze nagyobb lendületet mutat, mint az Erzsébetapácák kapuszobra, ellenben a mellre tett szétnyitott ujjak egészen hű másolatai a linzi szobornak. A felső testet fedő ruha és a két vállon nyugvó palást, mely elől kapcsokkal összekötve szétnyílik s oldalt, azaz hátul hull alá, -szintén egy forma. A baloldali fulke angyala szintén jellegzetes donneri, amennyiben párhuzam vonható közötté és az Alamizsnás szent. János kápolnában lévő egyik angyal között. Az utóbbinál a test mozgólata élénkebb, a kezek más célt szolgálnak, más kiképzést nyernek, de a csí-

pő hajlása s a jobb lábra nehezedő testsúly és a bal láb könnyedén hátra-
hajló mozdulata hasonlatosak. Az ajtó bejárata felett levő fülkében Szt.
Erzsébet apáca öltözetben látható. Kezében párna s rajta a korona. A templom
homlokzatán egy fülkében szintén Szt. Erzsébet látható a lábánál heverő
koldussal, mely hű, de tartalmilag kevesebb értékkel bíró másolata a Szt.
Márton csoportozat koldusának. Ugyanabban a helyzetben, ugyanabban a tag-
lejtésben van kiképezve mind a kettő. Itt ez ugyan durvább s a szenvedés
kisugárzásában is gyöngébb.

A templom belsejének nagy értéke, egyben Pozsony legszebb műkin-
cseinek hordozója, a donneri vonatkozású oltár. Ennek felső párkányán két
térdeplő angyal vonja magára a szemlélő figyelmét. Lendületes mozdulatu
figurák ezek. Nagy hasonlatosság van köztük és a dóm szétszedett főoltárá-
nak angyalai közt. Bal, illetve jobb lábon térdelnek, míg a másik láb
szabadon hagyva kevés meghajlással párhuzamos vonalba jut, a test felső
részének hajlásával. Az összekulcsolt kezek szintén a Donner szobrokon
megismétlődő gesztusok. Alkotójuk e mellett a drapéria nehéz súlyának
éreztetésére is nagy súlyt fektetett. A test csavartsága általában gyak-
ran megismétlődik Donner sajátkezű és az utána következő szobrászok
figurális kompozícióin. Az adott esetben ez már negyedik ilyenfajta szo-
bor. Térdeplő formában megismétlődik a dóm nagy oltárakét angyalánál, majd
a jezsuiták és az Erzsébetrendiek templomaiban lévőknél. Ugyanez észlel-
hető az Alamizsnás kápolna két angyalánál is, habár ott álló figurák stere-
pelnek, finomabb és lágyabb mozdulatokkal, mint a fent felsoroltaknál.

A következő templom, mely témakörünkbe tartozik, a Klarisszák temp-
loma, melynek egyes műemlékei szintén a Donner utáni időkbe esnek. De a nagy
mester szelleme itt már nem jut érvényre.

Maga a templom minden bizonnyal egyik építészeti nevezetssége
Pozsonynak. Felsőbb szintje a csúcsíves stílus utolsó korának emléke, te-

hát legnagyobb részét a II. Ulászló király-féle újraépítés műve, de az elrendezés egésze egy régibb egyház maradványa. Legrégibb részletei a 14. századból valók. Építészeti unikumnak tekinthető ötszögű, a templom hajójának északnyugati sarkán álló, kitűnő szobrokkal díszített bravúros tornya a 15. század végéről ~~való~~. E tornyon eredetileg kösisak állott, ami a város 1563. évi látképe is szemlélhető. E sisak 1700-ig állott fenn, mikor is földrengés rongálta, majd vihar is pusztította s ezért helyébe 1702-ben nehézkes rézsisak került, mit a tornyon levő felirat hirdetett, mely ma már nem található ott. A kolostor átépítését Pázmány Péter Kezde meg a 17. században s az ő 1637 március 19-én bekövetkezett halála után Lósy Imre érsek folytatta és ^{be is} fejezte 1640-ben. Tornya legújabbban 1899-ben a régi anyagnak felhasználásával átépült. Együttal lebontották a déli oldalhoz épített sekrestyét a munkálatok közben kitűnt, hogy nemcsak a templom, de a kolostor is gazdagon van festményekkel díszítve, melyeknek egyes részei most a városi múzeumban láthatók, ^{12.}

Műtörténeti szempontból figyelmet érdemel a fő- és a két mellékoltár, a szószék és két gazdagon épített képkeret. A mellékoltár leghatasabb része a felső kiképzés, mely bizarr rendszertelenségében a pozsonyi olaszos barokk hangulatos festői hatásokra törekvő legfrappánsabb megnyilvánulása. Az apró felhőkön pihenő két angyal formáiban és mozdulataiban visszaút a Bernini stílusra. A két angyal elhelyezése és egymáshoz való viszonya laza s mindegyik figura külön-külön alakként jelenik meg, annak ellenére, hogy tartalmilag egy gondolathoz tartoznak. A széles gesztusok régibb időkben vett minták után készültek s alkotójukra a közép-európai barokk tömör egyszerűsége semmi hatással nem volt. Az apró, túlpasztikusán kiképzett bárányfelhők mögül kitekintő puttók szinte groteszk hatást gyakorolnak.

A baloldali angyal szinte hű mása a Bernini-féle Szt. Teréz

Ortvay : Pozsony város utcái és terei

extázisáról ismert alaknak. Ne felejtsük, hogy az ilyenmű munkákat nem szobrászok, hanem stukkatorok hajtották végre s ezek ezeit leginkább olaszok, kik mint iparosok a művészek után sántikáltak, tehát még Bernini hatása alatt álltak.

Az angyalfigurák alakjai mozgásuk ellenére is merevek s ruhájuk kezelése is darabos. Az olasz típustól leginkább a fejük különbözik, amennyiben az hasonlít legjobban az ausztriai klasszikus mintákhoz. A főoltár alakjai már elűtnek a fentemlitett típustól. Gesztusaik egyszerűbbek és nyugodtabbak, már egy kissé klasszicizáló. Maguk az oltárok is figyelmet érdemelnek; pompás barokk ornamentikával ékesek és nagystilűek. A melléoltár dúsz barokk ornamentikája festőibb hatású, mint a monumentálisan ható négy erős ion oszlopos főoltár, melynek felső baldachinszerű kiképzése szinte idegen testként hat. Megzavarja az oltár törzsének rideg klasszikus nyugalalmát.

A klarisszák templomát még két festői faragású stilizált kagylókból képzett képkeret ékesíti. Mind a kettőt a XV. Lajos-kori ornamentumok dúsz alkalmazása teszi változatossá.

Ebben a templomban az architektúra gotikája az erőteljes barokk művészettel s a bizarr rokokóval párosul.

A Klarisszák templomának még egy nevezetessége s egyben legpompásabb dísz a szószék, mely a barokk festőiségnek, szeszélyes összevisszaságának jellemző példája. Készítője minden valószínűség szerint azonos a két képkeret mesterével, mivel itt a fejlett rokokó apró ornamentikája ugyanúgy érvényre jut. Apró kis relief faragásainak elszórtsága, valamint a szószék tömör figuráinak összevisszasága végeredményben harmonikus egységű festői tömörségbe olvad.

Pozsony nevezetességei közé tartozik a Miklós utcában lévő Miklós templom. Fölépítésének ideje ismeretlen. Csupán annyit tudunk, hogy a XIV. században már létezett s a káptalani őskanonok javadalma volt.

Orvay : Pozsony város utcái és terei

1439-ben a várba zárt Rozgonyi István a várost lövetve a Miklós utcát is felgyújtotta, amikor minden bizonyral a Miklós templom is leégett, de nem pusztulhatott el teljesen, sőt azt mihamar fel is építették, tekintve, hogy Treletsch Anna 1441-ben végrendeleti összeget tuttatott a templomnak. Talán éppen akkor építették ujja, Ugy látszik azonban, hogy /hogy mi módon, azt nem tudjuk/ később végleg elpusztult, mert a XVI. és XVII. századbeli egykori képeken nem találjuk, de az utóbbi századokban újra felépült, mert a később készült Werner-féle képen ismét látható. Annyit tudunk még e templomról, hogy újraépítését gr. Pálffy Pál özvegyének köszönhetjük, aki azt 1661-ben a szlovák ajku^{kívek} használatára engedte át.

Minket közelebbről a Mária-oltár és a szószék érdekel. Ez az oltár a maga felépítésében nem egy korból, de még kevésbé egy művész kezétől való. Az architektura renaissance stukko lustro alkotás /borzasztóan elhanyagolt állapotban/. A beillesztett baldachin s annak, valamint melléktartozékainak kialakítása mai fogyatékságában is arra vall, hogy hajdan olyféle elrendezése volt mint az Alamizsnás Szt. János kápolna oltárának. Az oltáron ma már nincs meg a tabernákulum-predella elrendezés.

Az oltár fődisze a négy angyal, valamint a felhőkön trónoló Ur. Az erősen a felhoz simuló^{oltár} erős^{oltár} egységnek bizonyulna, ha a dekoráció^{oltár} elemek nem tennék lazává, szétesővé és bizonytalanná. Az itt szereplő figurák ismét nem illenek a nálunk ismert barokk higgadtságába, mert az olasz művészet csapásán haladnak. Az alakok erős mozdulatúak, lendületesek, van bennük valami kecsesség, báj és finomság. Nem jutnak itt érvényre a túlzott barokk formák, mert akaratlanul talán, de alkotójuk némileg mégis érintette az itteni felfogás lágyabb formáit. A testet körülfonó drapériák ismét nagyvonalúak, lendületesek. Az Ur alakja a legnyugodtabb s kezének egyenes mozdulatával egyensúlyozza csak a ruházat bizarr formálódását. S ezek a figurák mintha nem is tartoznának ahhoz a hatalmas oltárhoz, mely egyformán

viseli magán úgy a barok, mint a klasszikus elemeket.

Klasszikus ízü e templom szőszéke, melynek mellvédén az a jelenet van megörökítve, amint Krisztus Emmausba tanítványainak megjelenik. A szőszék^{zék} máskülönben tipikus példája a klasszicizmus elejét jelentő XVI. Lajos^{14.} stílusának. Weyde szerint e szőszék készítője Prandenthal Péter lehetett.

Egymás mellé állíthatjuk itt a négy legkiválóbb pozsonyi szőszéket a jezsuitákét, a Klarissza templomét, a Miklós templombélit és a Ferencrendiekét. Az első három alaptonusa az ólom tompa ezüstjével, megdús aranyával messze felülmúlja az utóbbinak fehér-arany foglalatát. Ezeken a szőszékeken a festőiségre való törekvés a végletekig fokozódik, de -s ez az érdekes- sehol sincs díszharmónia. Már a barok mesterek tudták, hogy az ellentétek harmonikus egymáshoz való fűzésében rejlik a művészet varázstitka.

Most pedig térjünk át a tereken elhelyezett szobrokra, melyek nagyban emelik Pozsony műtörténeti értékét s a város szépségét.

Thémánk körébe tartozik a Kereszt utcában lévő Búcsúztató kápolna, melyet a Mátyás király által adott 1468-as pallosjog életbelépése táján, bizonytalan időben emeltek. E kápolnánál végezték utolsó ájtatosságukat a halálra ítélték. Idővel nagyon megrongálódott s mivel alapítványi tőkéje nem volt, IX. Pius pápa és I. Ferenc József uralkodása alatt adományok segítségével 1853-ban megújították. A helyreállítás alkalmával alapítási okányt nem találtak. Voltak olyanok, akik az emléket Mátyás korából eredőnek mondták. Ez nem helytálló, mert valószínűleg a XVIII. század negyedik évtizedéből származik. Alapjában és felépítésében a barok hagyományokra támaszkodik. Az utolsó restaurálás 1923-ban volt. 1853-ban a kápolnát Poekch József^{József} újította meg. Az előző időkben is gyakran volt restaurálva, olyannyira, hogy azon néha kontárkezek is közreműködtek, ami által az eredeti mesterre vall ismertető jelek elenyésztek.

E kis barok kápolna háromszögletű s három kis nyitott fülkére

oszlik. Az egyikben a fájdalmas Szűz látható, a másikban Krisztus ostromoztatása, a harmadikban Krisztus koronáztatásának jelenete. Az alakok nagyban utalnak a szent sir Krisztusának fogyatékos anatómiával mintázott alakjára, mely a helyőrségi kórházból került a városi múzeumba. Ez a Krisztus-szobor Barkóczy Prímás építkezéseinek idejében készült. A szobrokzo-
egyébként egyszerű formában jelenítik meg Krisztust és Máriát. Alakjaik nem felelnek meg a valóságnak, sem arányaikban, sem anatómiájukban. Eléggé nyugodt formájú barok szobrok ezek. Naivitásuk provinciális jellegű.

A Köztársaság-téren, a Kórház utca és a Lőrinc-kapu utca között van a Szt. Florián szobor, melyet 1741-ben emeltek egy evangélikus prédikátor 100 aranyas bírságából. A pozsonyi tereken elhelyezett barok szobroknak ez a legkiválóbbik egyike. A masszív barok emelvényből mintegy kinő Szt. Florián alakjának tulajdonképpen talpazata. E felhőkkel díszített oszlop már régebbi hagyományok szellemét képviseli. A Bécsben lévő Grabensäule, melynek tervezésében Fischer von Erlach és Burnacini színházi építész is közreműködött, szintén használták e felhő oszlopot. /Ez Ausztria egyik legrégebbi ilyenemű alkotása./. Maga Szt. Florián nyugodt helyzetben, a kezében zászlót tartva zárja le a szoborkompozíció háromszögét. Az alsó figurák értékükben messze túlhaladják Szt. Florián alakját. Lent két ülő s két álló alak látható, melyek méltóságteljes helyzetben, kevés lendülettel klasszikus ízű barokkot nyújtanak s biztosan helyezkednek el a mellékfigurákat megillető csoportosításban. Formaképzésük testtartásuk némileg eltávolodik a barok lendulettől s minden alakot bizonyos megfontoltság jellemez. Erősen barokizáló jellemvonás a ruha kezelésének mozgékonyasága. A drapériák lágyan ugyan, de nagy ívben sietnek az egyik testrészről a másikra. Figyelmet érdemel a jobboldalon álló férfi alakja, melynek lágy s szinte kecses mozdulata és ballábának tartása szinte donneres és igen impozáns. A testen átfutó vonalnak folytatólagos-

sága egyedülállóvá teszi a csoportozat többi alakjaival szemben, de leginkább a Szt. Floriánéval, akinek testtartása nem a legnemesebb, sőt széteső és diszharmonikus. Figyelmet érdemel itt még a vasból kovácsolt rácsos ajtó, valamint a lámpák. Az angyalkák figurái élénkek, mozgékonyak és elevenek.

A vármegyeház-tér közepén áll a Szt. Szűz tiszteletére 1723-ban emelt kis Jézust tartó és magas oszlopon nyugvó Mária szobor /Immaculata/. A stilizált barokk alapzaton négy kis angyal áll, melyek közül magasba tör a karcsú korintusi főben kiképzett oszlop. Az oszlop tetején van a csavart testű Madonna alakja, mely mozdulata és ruházatának lendülete folytán erősen barokk kiképzésű.

Az architektónkus rész XVI. Lajos stílusára vall. Az emlék átépítése valószínűleg II. József vagy II. Lipót idejében történt. Adatunk nincs rá.

A színház mellett, az u.n. Kis Sétány szélén áll a várost sújtó földrengések 1761-ben alapított és ismételten megjárt Szt. József szoborcsoportozata. Aprólékos részleteivel a szemlélőre művészeti festői benyomást tesz. A reliefekkel ellátott pompás barokk alapzaton négy szent figurája látható. E négy alak közül emelkedik ki a dús dekoratív elemekkel kifejlesztett szögletes oszlop, mely a legfelső részén kiszélesedik, hogy szilárd alapot nyújthasson a rajta nyugvó Szt. Józsefnek. Az alakok széles gesztussal inkább a külsősőges hatásokra törekednek, mélyebb leliség kifejezése nélkül. Mindenmél jobban érezteti a barokk hatáskeltésre való törekvést a fejek tartása s némileg az arckifejezés is, mely erőltetett formában adja az érzelmek kisugárzását. Az alapzat domborművei tömörek, az alakokban lendületesek, mozgékonyak. Az ékitmény es elemek a felett francia barokk normái szerint igazodnak.

Az oszloptól és csoportozatától külön állva még a jobb és baloldalon két emelvényen két szent figurája látható. Ezek így mintegy

bezárják az öt-azaz hétfigurás emlékművet.

A pozsonyi Donner utáni plasztikában figyelmet érdemel még két fészület is. Az egyik, az Erzsébetrendi apácák kolostorának sekrestyéjében, a keresztrefeszített Krisztus ólomból öntött alakja látható, mely valószínű, hogy Donner, esetleg egyik közvetlen tanítványának műve. Ezt bizonyítja ugyanis közte és az egyetlen Donnertől származó St. Heiligenkreuzi keresztrefeszített Krisztus közötti hasonlatosság. Nemcsak az, ~~teszt~~ erről bizonyosságot ahogy, a test a kereszten függ, hanem az öv körül fonódó ruhadarab kezelése is. Hogy ez a szobor Donnertől származik, azt az is bizonyítja, hogy Krisztus alakja ólomból van, mely pedig mint ismeretes, Donnernek kedvenc anyaga volt.

A másik fészület a Kapucinusok templomában lévő kis Krisztus a kereszten és csoportozata. Az egész kompozíció fából készült. Az igen dekoratív kis barokk alapzaton két álló s a közepén egy térdeplő figura látható. A keresztrefeszítés ismert alakjai: Mária, János és Magdolna. Fejlett technikával bíró készítőjük szinte a faragás virtuozitásával kacérkodik. Széles mozgástartományú figurák ezek, de fájdalmat nem idén éreztetnek, inkább csak külső pátoszt, ami érthető kisméretűségüknél és anyaguknál fogva. A csoportozat általában dekoratív jellegű, ami például különösen megnyilatkozik a kereszt díszítésén s a Krisztus testét körülfogó ruha megoldásán is. De itt nem is ez a lényeg, hanem a faragási technika nagyszerűsége.

Pozsonyban sok ilyen kisméretű plasztika található. Birtokosaik hol Donnerben, hol Messerschidtnben vélik felismerni készítőjüket, miután csak ezt a két pólust ismerik, tekintve, hogy a köztük lévő időköz mesterei elmerültek a homályban. A XVIII. század egy jeles művésze, J. B. Hagenauer /szül. 1732-ben/, ki a bécsi akadémián Itzlfeldner tanítványa volt, készi-

tett ily kisméretű szobrokat, midő fában, mind bronzban. Ifjúkori munkáit jellemzi az aprólékos, rendkívül gondos, minden érre, izomra, izületre fordított figyelem. Talán a mi feszületünk is tőle való.

Pozsony XVIII. századi építészetéről is ugyanazokat kell nagyjából elmondanunk, amit elmondottunk a szobrászatról, azzal a különbséggel, hogy ezen a téren még inkább érvényesült az osztrák barokk befogás. Ez érthető is. Pozsony építésze, amennyiben az nem polgári, hanem a kamara és a főnemesség építkezése, a jelzett kamara építészeitől függött. A kamara építkezéseit saját építészeivel végezteti s a főnemesség a kamara legfőbb hivatalát betöltve, ugyancsak a kamara építészeivel tervezteti meg palotáit.

Az építészek között a legelőkelőbb nevek szerepelnek: u. m.:

Franz Anton Hillebrandt, Franz Carl Römisch, Josef Thalherr, Fischer
15.
von Erlach //, Hefele Menyhért. Ezek a nevek tették Pozsonyt nevezetessé építészeti szempontból. Sajnos, hiábavaló minden kutatás az egyes paloták építői után s azokat sokszor csak stílusrokontságok alapján véljük felismerni.

Még mielőtt rátérnénk az egyes épületek, illetve kapudíszek ismertetésére, nem lesz érdektelen elmondani egy pár adatot az építészekről, akik Pozsony palotastílusait leginkább befolyásolták.

Römisch Ferenc Károly 1756-ban lett pozsonyi polgárrá. Vállalkozó és kivitelező építész volt, de Pozsonyban nevezetesebb alkotása alig van.

Martinelli Joannes Bapt. szül. 1701 febr. 8-án, megh. 1757. jun. 24-én.

Már 1741-ben "Architektus Aulicus".

Hillebrandt Ferenc Antal született 1719 április 2-án. Grassalkovichhoz intézett folyamódványában /1757/ előadja önéletrajzát /lekötli dr. A. R. Franz/, melynek legfontosabb része ez: "...habe das gantze Röm. Reich, Hol- und Nederland durchreiset, nebst deme bey den abgelebten Fürs-

15. Tőle való a vár Károly kapuja s befolyásolta a város tornyának restaurálást is.

ten und Bischofen Schönborn zu Würzburg in diensten gestanden, in welcher Zeit dann unter dem Verstorbenen Christen v. Neumann gewesen premier Architect in Civil - Bau bey erbaung der dorthigen Fürstl. Residenz- und mehreren anderen Von ihm ausgeführt gewordenen Chur- und fürstl. Prächtigen gebäuen einen hinlänglichen praxin mir bey zu legen beeyffert gewesen."

Thalherr Jozef a "Cameral-Architekt" címet viseli. Hefele Menyhért "fürst Primatialischer Hof-Architekt" született 1716, meghalt 1798.

Ezekből erednek Pozsony XVIII. századbeli palotaszerű építkezései.

Az építészek között legelső helyen kell emlitenünk Hillebrandtot, aki nemcsak Pozsonyban, de Magyarország más részein is működött. Ortway is neki tulajdonít számos palotát, anélkül, hogy forrásait megjelölne. Ezek szerint Hillebrandt építette volna a Grassalkovich-, Apponyi-, Nyáry-palotákat és a helyőrségi kórházat. Ezek a feltevések meg is felelhetnek a valóságnak, mert az említett épületek mind rokonok Hillebrandt egyéni stílusával. Én a paloták architektúrájával nem szándékozom foglalkozni, és upán a kapudiszekre szorítkozom.

Elsőnek említsük meg az 1765-ben felépült hatalmas Grassalkovich palotát, mely bátran odaitélhet ő Hillebrandtnak, részint mert rokonságot tart fenn a többi Grassalkovich -palotákkal, melyek ugyanettől a mestertől származnak s a Hajdani nyári primáspalotával, mely biztosan Hillebrandt műve. Ezek az épületek kimondott kapudiszekkel nem találkozunk, mert mind széles, nagyvonalú architektuájú kiképzést nyertek a francia palotatípusok mintájára. A nyári palotánál megemlíthetjük a palota előtti udvar rácsozatát, illetve az azokon elhelyezett tömör barok figurákat, Barkóczy primás idejéből.

Pozsonynan egyik legnevezetesebb épülete az országhoáz /ítélőtábla/ palotája /ma a felső bíróság épülete/, melynek építője körül is sok

16. Ortway említi Lukás Hillebrandtot, de Batka nyomán Franz de Paula Hillebrandtot is. Dr. Franz érdeme a Pozsonyban működött Hillebrandt kinyomozása, stílkritikája azonban sántikál.

vita zajlott le. A. R. Franz szerint Martinelli építette. Korabinszki állítása szerint viszont K. K. Hofingenleure von Hillebrandt irányítása mellett Kammerbaumeister Römisch építette volna.

Bizonyos az, hogy 1772-ben az országház főépületéhez Hillebrandt építi a melléképületet. Tény mégis az, hogy a főépületet Martinelli építette, aki 1701. febr. 8-án született és 1757 június 24-én halt meg a fia volt Domenico Martinellinek.

Az épület maga franciásan klasszicizáló elemeket mutat. A nyugodt kiképzés bizonyos hidegséget kölcsönöz neki. Csupán a portála teszi elevenebbé az épületet. Azon ugyan szintén érezhető a klasszicizmus, mely leginkább a vízszintes tagozódásban mutatkozik. Ez épület keletkezésének ideje 1753.

A Franciák terén álló u. n. Nyáry-palota /melynek keletkezési ideje 1761/ Pozsony egyik legnagyobb szerű kapudíszét őrizte meg. Eredetileg itt a Weitenhof épület állott. Építője minden bizonnyal F. A. Hillebrandt /Ortvay tévesen Hildebrand Paulai Ferencet említi, aki valószínűleg csak képzeleti lény./ Hogy a mi F. A. Hillebrandtunk alkotásáról van itt szó, azt bizonyítja az épület elrendezése, homlokzata s a lépcsőház is. A kapu a végtelen finomsággal megoldott bécsi barokk kapuknak kissé klasszikusan átalakított formája. Fő dísz az azonban stilizált rokokó ornamentika, ami gyakori az akkori palotaépítészben. Az épület belsejében a lépcső korlátja szintén ezeket az igen dekoratív elemeket variálja a legpezsarabb formában.

Martinelli műve a Hosszú-u. 13. sz. Esterházy-palota, melynek portáléja jellegzetes barokk tömörséggel tárja elénk a felfogás díszítő törekvéseit. Hogy az épületet Martinelli építette, a következő összehasonlításokkal bizonyíthatjuk: Az Atlaszok ugyiszólván azonosak az országház kapuján lévőkkel, így tehát valószínű, hogy a két épület egy mestertől származik.

Domenico Martinelli építé /1699-1700/, a bécsi Lichtenstein palotát /később Gabrielli és Christian dolgoznak rajta/, itt is találkozunk Atlaszokkal.

A Hosszú u.27.sz.u.n.Schaffgotsche-ház kapuja már nyugodtabb formájú a bécsi barok kapuknál.Egyszerű,de zárt és harmonikus kiképzés. Építője ismeretlen.

A Hosszú u.15.sz.Lamberg-palota Hillebrandt felfogásában épült, tehát nincs kizárva,hogy a nagy mester munkája,esetleg valamelyik tanítványának műve.Típusa a "pozsonyi stílusnak",klasszikus izű,rideg,széteső és merev.A kaput díszítő figurák átmenetet képeznek a barok és klasszicizmus között.A csaupán a címert tartó díszítmény rokoko.A Hosszu utcai Schaffgotsche-féle házzal tart rokonságot a Vödric 42.sz.Braunecker ház. Ez az épület a XVIII.sz.utolsó negyedében egészen újból épült.Braunecker Antal báró megbízásából Prixner pozsonyi szappanfőző,aki ipara mellett kitűnő rézmetsző is volt,rézbe vési Müller alezredes rajza után az épület távlati képét a függő kertekkel együtt.

A XVIII.században számosak a katonai építészek.Magát III.Károlyt Fischer von Erlach oktatja a hadi és polgári építésztre.Bizony nem lehetetlen,hogy az említett Müller a jelen épület tervezője.Ez a palota Pozsony egyik leginpozánsabb épületei közé tartozik.Portáléja barok,de nem túltömött,hanem nyugodt kifejezése az osztrák felfogásnak.Díszítő elemei alig vannak rajta.

Hillebrandt műve a Városház u.1.sz.Apponyi-ház,mely most a városház kiegészítő része.Az épületnek egyszerű barok portáléja van. /A rokoko ornamentikájú címerfoglalat Justi polgármester idejéből,a XIX.század második feléből való./

A Ventur utcának legfeltűnőbb háza a Zöldszoba u.sarkán álló Wachtler-féle ház,mely eredetileg a Pongráczoké volt,majd gr.Pálffy Li-

póté. A kapu felső kiképzése még barokk, de oszlopai és hadi trofeumokkal díszített főrésze már teljesen klasszikus. Építője ismeretlen. A hadi trofeumok dívatja XIV. Lajos korára esik. XVI. Lajos idejében ismét feléledt a dívat, de szerényebben.

A Mihálytorony beltívén látható ékitmény a kis szobrocskákkal Christelli harangöntőnek 1758-ból származó munkája. Érdekesnek tartottuk megemlíteni, tekintve, hogy markáns példája a barokk ornamentikának.

Az országház térszomszédságában emelkedő háromemeletes nagy bérház a régi királyi kastély szerkezetében eredetileg tornyos ház volt, melyet Merián rajza is bizonyít. Ezt a palotát a XVIII. század végén alakították át modern főúri lakóházzá. Kapudíszje megismétlődő formája a Pozsonyban divatos kapuknak. Nyugodt szerkezetű barokk, a klasszicizmus előérzetével. Az udvart körülvevő emeletek nagyszerű rácsozatai még teljesen rokokó stílusban készültek, jelölve annak, hogy Pozsonyban a vasipar csilgallássussággal követte az átlakult építőipart.

A Ventur és Pázmány u. sarkán van a pozsonyi "Iparbank" háza, mely Korabinszki idejében gr. Zichy Ferencé volt s a Zichy család tulajdona maradt 1869-ig. Kapuja erősen hajlik a klasszikus irány felé.

A Hajó u. 4. sz. házat a falakon elhelyezett kis domborművek teszik nevezetessé, melyeknek figurái lendületes élénk mozgásukban barokk, de szerkezetükben klasszikus felbúgásúak. Ez a ház régi idők óta az Aigner család birtoka és a színészek tanyája. Domborműveit tévesen F. X. Messerschmidtnek ítélték oda. Az újabb kutatás Weiss Mártonnak tulajdonítja őket, aki a XVIII. században kályhamester volt s minden valószínűség szerint tőle valók a házon lévő reliefek. Weiss értett az ilyesmire, ahogy azt róla feljegyezték. A tulajdonos családjában uralkodó tradíció azt tartja, hogy a reliefek Messerschmidt F. X.-től valóknak ellentmond a Pulszky közölt beszéd, melyet Messerschmidt unokahúgával folytatott, ki-

nél mint Sáros megye követe volt megszállva. Messerschmidt ugyanis ócsárolta a pozsonyiak faragta klasszikus ókor isteneinek alakjait, mondván: "ezek pozsonyvidéki parasztok s távol vannak az ógörög hitrege isteneitől." Ugyanez áll az e ház domborművein látható alakokról.

Említést érdemel még az 1773-ból származó Hosszú utcai Corpus Christi kápolna kapuja is. Weyde G. így ír róla: Somit gehören das obere Stockwerk, die Kapelle und die Fassade dem Umbau Walchs an. Vom alten Bau hat er nur einige Mauerteile verwendet."

Mathias Walch, ki ezt a kápolnát építette, 1767-1777 között működött Pozsonyban /Weyde/.

A színház szomszédságában van a Notre Dame apácakolostor, véle kapcsolatban megemlíthetjük, hogy hat stadthof-i apáca a királytól 1747-ben engedélyt kapott a pozsonyi letelepedésre, mire 1750 május 3-án le-tették a kolostor alapkövét, melybe az apácák 1754 július 17-én költöztek be. Figyelemre méltó a kolostor Rózsa utcai portáléja, mely egyszerűbb rokoko munka. Tervezője ismeretlen.

E helyen megemlíthetjük még a Jéggyárnak a váraljai főút felőli klasszikus kapuját, mely egyszerű stílusával méltóképpen reprezentálja Pozsony portáléit.

Pozsonynak egyik legjellegzetesebb épülete a Batthyány-téren lévő u. n. Primás palota, érdemes tehát, hogy véle is foglalkozzunk.

Batthyány József gróf, bíbornok, Magyarország hercegprimása Hefelére bízta rezidenciájának felépítését, melyet e mester 1778-ban kezd építeni. Háromemeletes hatalmas palota ez, mely a késői barokk jellegét viseli magán. A barokkdisz már mellőzve van s az egész épület inkább hajlik a klasszicizmus felé. A kapu előtt erős toszkán oszlopok állnak, melyeken erkély nyugszik. A palota vonalaiban klasszikus, mert jellemző itt az egységesség, a korinthuszi pilaszterek s az alacsony timpanon. Mindeket

leginkább a hat szoborcsoportozat érdekelt, mely a párkányzatot ékesíti. Ballus és Ilg szerint e szobrokat a híres X.F. Messerschmidt művésznak testvéröccse, Joh. Messerschmidt készítette. A szobrok a művésztnek, a tudománynak, erénynek, hazaszeretetnek, szívfjóságnak s a papi hivatásnak a jelképei. A szobrok a klasszicizmus jegyében készültek s csak itt-ott mozgásukban emlékeztetnek a barokk stílusra.

Joh. Messerschmidt személyével röviden foglalkozik a Thieme-Becker Künstlerlexikon XXIV. kötete is /433. l./, megemlítvén, hogy F.X. Messerschmidt fivére volt, s tőle származik a pozsonyi Primási palota oromzatát díszítő jelképes szobrok.

Ezzel körülbelül ki is merül annak a tárgyak az anyaga, amelyet dolgozatom elején elemezni kezdtem. De kimerült, illetve lezárult véle a Mária Terézia idők fényes korszaka is. Az építészet hanyatlásnak indul, a nagy nevek, akik azt oly páratlanul magas színvonalra emelték, már rég nem csennek. József korában pedig elszegényedett a művészet. Az a nagy stílus, melyet fentebb jellemeztünk, csak lassan tudott teret hódítani s csak Pozsony az a város, ahol igazi erőre kapott. Magyarország más részeibe is eljutott, de csak oda, ahol az arisztokrácia élt, mert a polgárság gazdasági helyzete lehetlenné tette, hogy ő is a műpártolók sorába lépjen. Igényei kisebbek is voltak.

Mint láttuk, Pozsony építészelete teljes egészében Bécs függvénye volt. Bécsi mesterek bécsi stílust honosítottak meg ott. A helyzetet általában Hillebrandt uralta, akinek hatása megérezhető volt más mestereknél is. Így történt azután, hogy a franciás jellegű törekvések oly nagy teret tudtak hódítani, kialakult egy bizonyos "pozsonyi"-nak nevezett stílus is, mely szintén Hillebrandt építészetéből nőtt ki.

Mint az elmondottakból látjuk, mind a szobrászat, mind az építészet a XVIII. században, akár magában Pozsonyban, akár az akkori Magyarország más területein az osztrák művészettől, az osztrák barokktól

függött. A felsorolt szobrászati munkák, melyeknek a Donner és Messerschmidt közti időkben keletkeztek, mind osztrák befolyásról tanuszkodnak. A XVIII. század pozsonyi szobrászatának kezdőpontja G.R. Donner, végpontja Messerschmidt. Ezek mind a ketten Bécsen át jutottak Pozsonyba, érthető tehát, hogy barokkművészetünk teljes egészében a bécsi barokot tükrözi vissza. Donner Pozsonyban iskolát alapított s voltak is számosan akik a nagy mester nyomdokaiba léptek. Messerschmidt, a korában meg nem értett materialista, a korán túlhaladott művész, sokat dolgozik Pozsonyban s itt is fejezi be életét. E két művész közötti alkotásoknak mestereit, sajnos, nem ismerjük s valószínűleg soha se fogjuk ismerni. A levéltári anyag is alig számbavehető. A nemesek és főpapok ugyan tőlük telhetőleg pártolták a művészetet, ámde hol vannak a levéltáraik? Még Donnerre vonatkozó anyagot se hordhatunk össze, mert nem tudjuk, hová lett Esterházy Imre érsek levelesládája. Esztergomban nincs.

Ugyanigy állunk majdnem az építészekkel is. Sok nevet bizony nem ismerünk s az utánuk való kutatás eddig hiábavalónak bizonyult.

Az építészek is mind Bécsen át jutottak hozzánk. Ők is osztrák barokot honosítottak meg nálunk -s, hogy mit rejt magában az a meghatározás, hogy "osztrák barok", már körülbelül tudjuk. Az osztrák barok nagy nemzeti művészetté nőtte ki magát. Kiélte benne minden művészhágyát mely azonban hosszú időn át mégis keveset termelt. Keveset^{mert} renaissance művészet, ami megfelelő előfeltétele lett volna, ~~művészet~~ Ausztriában alig volt, vagy legalább is szörványosan mutatkozott. Pozsonyban más a helyzet. Itt igenis volt renaissance, még pedig nagy lendületű, s így az átmenetek is nyugodtabb formákban mutatkoznak. Pozsony Bécsből erőteljes művészetet kapott, melynek mesterei a barok legtökéletesebbjei közé tartoztak. Az osztrák művészet nagy nevei között vannak J.-L. Hildebrandt, Fischer von Erlach, J.B. Martinelli, Francesco Martinelli, Anton Erhard

Martinelli, Franz Anton Hillebrandt stb. F. A. Hillebrandt franciás felfogásokat követ, mely nagy hatással volt az építészet további sorsára. Ez a felfogás tovább él a következő generációk művészetében. Ez a megállapítás ránk nézve ^{is} igen nagy fontosságú a fent felsorolt művészekkel szemben, kik nálunk működtek. Így azután érthető, miért oly gyakori minálunk a klasszikus ízű barok. Számos vidéki kastély épült ebben a stílusban. A franciás stílusnak hatása ^{itt} nemcsak a paloták külső díszein találjuk meg, de elrendezéseikben és alaprajzaikon is. Mind a városi paloták, mind a vidéki kastélyok egész sorozata keletkezik a Mária Terézia előtti és az ő korabeli időkben is. S a művészek a klasszikus felfogástól el nem térnek, de még nagyban elő is készítik a következő évtizedek romantikus művészetét.

Letagadhatatlan azonban az a tény, hogy Donner művészete erősen rányomta bélyegét Pozsony szobrászatára, de még építészetére is. Követői nem voltak nagy alkotó egyéniségek s inkább művészi iparosoknak, mint művészeknek számíthatók. Hiányzott belőlük az önálló kezdeményezés, az isteni szikra. Lemásolták azt, amit a nagy mestertől eltanultak. De jelentőségük ennek ellenére elvitathatatlan, mert ők formálták barokk Pozsony arculatát. Igen, így tettek, mert meg volt hozzá a kellő környezet, a pozsonyi ember kultúrigénye, aki átrándult gyakran a közeli Bécsbe s azt utánogni is kívánta. Így azután nem csodálkozhatunk azon, ha a régi pozsonyi családok egy némelyikénél féltve őrzött szobrocskákat találunk, melyeket mind Donner kezemunkájának tudnak. Pedig csak az ellesett mozdulatok emlékeztetnek a nagy mesterre. De mint említettem, érdemük mégis nagy, mert ők voltak azok, akik az összekötő kapcsot jelentették nyugati kultúrája és Magyarország kapuja, Pozsony között. Tény azonban az is, hogy ez a Pozsonyba átültetett osztrák barokk, mondhatnám sajátos pozsonyi barokkot eredményezett. Közelebbről megvilágítva ezt is jellemezz-

hetném: Bécs a művészet, a művészek és gazdag főurak patinás történelmi városa bizonyos nagyvonalú szabadelvűséggel büszkélkedhetett. A katolikus Habsburgok hiába örködték a tradíciók felett, még maga a császár körül is kialakult az a sajátos bécsi világfűs, mely azután a polgárság világában "gemütlichkeit"-té alakult. Bécs nagy művészeket látott falai között s a művészek által teremtett nagyvonalúság lassan a kispolgárelivilágába is befűszkelűdűtt. Ilyen volt tehát Bécs és ezt akarta utánözni Pozsony. De az utánzás bizony sokszor csak utánzás maradt. Ez érthető is. Bármennyire is koronázó város volt Pozsony, a nemesség ide csak "muszájból" járt, nem érezte magát igazán otthon. De a polgárság is más volt Pozsonyban. Tipikus kispolgárok, akiknek leszármazottaiból a közelmult évekig is sokan éltek még, s akik büszkén hangoztatták "pressburger" mivoltukat. Ennek a kispolgárnak megfelelt a leegyszerűsített barok, melyet talán kissé merészen kispolgári baroknak is nevezhetűnk. A pozsonyi ember megelégedett azzal, ha Fischer von Erlach monumentális Karlskirchét a császárvárosban csodálhatta meg. "elki beállitottsága olyan volt, hogy megelégedett az egyszerűbb formákkal, de nem is vágyhatott nagyvonalúságra, mert ennek nem voltak meg az anyagi előfeltételei. Márpedig a művészethez is első sorban pénz kell. Esterházy 10 évig foglalkoztathatta Donnerert, de a főurak ezt már nem tették meg, mert Pozsonyterre nem tartották érdemesnek. A polgárságnak meg csak annyi pénze volt, hogy Donner pozsonyi segédeivel faragtathatott magának szobrot. Kultúrígénye azonban feltétlenül volt. Csak ezzel magyarázható pl. az, hogy Troger után, akinek magyarországi működése az 1742-44 évekre esik, s aki 1742-ben a már jelzett Erzsébet templom kupoláját és több oltárképet festett, egymásután tűnnek fel a festők: Kauf, Schmidely, Oswald, a Palkó-család, Stock János st. Ezek a művészek mind, főleg azonban a szobrászok és építészek, habár nevűk teljesen feledésbe ment, megteremtették a pozsonyi barokot, mely a bécsinél higgadtabb és kispolgáribb. Olyan, amilyen megfelelt egy nagyvárossá alakult kisváros

polgára lelkivilágának.

Ezekben az időkben a nemesség és a klerus kezében van a hatalom. Pártolják a művészetet s nagyszerűvé tették a városokat, mind a vidéket /Cseklész, Tata, Pápa, Ráckeve, Eszterháza stb. stb. a nagyszombati Albertinum, egyetemi templom, Eger, Jászó, budapesti egyetemi templom stb. stb./ .A gazdasági helyzet javulásával a polgárság, habár kisebb mértékben is, átveszi az előttük álló mintákat. De a polgárság, mint minden új társadalmi réteg, amely az arisztokraták után indul, gyorsan kiéli csekély tartalmú intelligenciáját s gyorsan követeli a változásokat. Ez be is következett. A XIX. század gyorsan átsiklott a mélyértelmű dolgok felett, végigrohant az elmúlt századok művészetén, kiélte minden nagy ravágyását, de talán csak azért, hogy végtőre mégiscsak helyet adjon egy új formának, mely nem arisztokratikus, de közvetlen és természetes, mert közelebb áll a széles néprétegek lelkiületéhez. Ez már a polgárság művészete, mely létjogosult, mert hordozója a jelen és a jövő szociális alapeszméinek és azoknak tiszta és őszinte képviselője. Nem forradalmiság ez, de evolúciós következménye a múltnak, melynek egyes megjelenítései előtt szinte döbbenetes csodálattal állunk meg, legyen az akár csak egy barokk kapudísz is.

.-.-.-.-.

Irodalom.

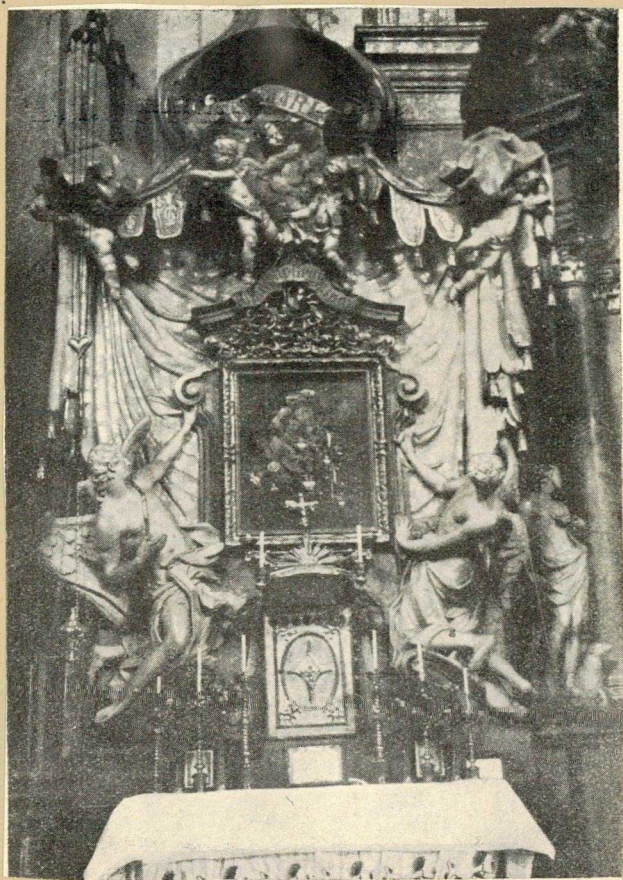
- Csákós József : Der Dom zu Pressburg.St.Martins Kalender,Pressburg 1925
- Csákós József : Das Kettenhaus in Pressburg/Pressburger Zeitung 1925.II.8.
- Csák^ós József :Das Grassalkovich Palais.Sontags-Beilage der Pressburger Zeitung,1926.jan.17.
- Eber László : Donner pozsonyi műhelyéből.Magyarország műemlékei III.köt. Budapest,1913.
- Franz A.R.:Pressburg als Kunststadt,Wien,1914.
- Franz A.R. : Wiener Baukünstler in Pressburg im Theresianischen Zeitalter."Oesterr.Staatsdenkmalamt.Jahrbuch des Kunsthist. Institutes" Wien 1919
- Groner Richard : Wien,wie es war.Ein Auskunfts-buch über Alt-Wiener Baulichkeiten,Haus-schilder,Plätze und Strassen,sowie über allerlei sonst Wissenswertes aus der Vergangenheit der Stadt. Wien,Waldstein-Eberle A.G.Leipzig,Otto Klemm 1919.
- Kemény Lajos : Hefele Menyhért 1716-1798.Életrajzi adatok,Pozsony,Angermayer Károly,1915.
- Kumlik Emil : Képes pozsonyi kalauz.Pozsony,1907.
- Kapossy János : A Grassalkovichok mint művészpártolók.Napkelet.Budapest 1924.
- Ortvay Tivadar : Pozsony város utcái és terei,Pozsony,1905.
- Pulszky Franz : Meine Zeit,mein Leben.Pressburg u.Leipzig.Carl Stampfl. 1880
- Tietze-Conrat : Unbekannte Werke von G.R.Donner.Jahrbuch der k.k.Zentral-kom.Wien,1920
- Weckbecker Wilhelm : Der Stefansdom in Wien.Wien,1922.österr.Verlags-gesellschaft Ed.Hölzl & Co.B.m.b.H.Wien.
- Weyde Gizella : A pozsonyi Szent Erzsébetről nevezett szűzek temploma és kolostora.Angermayer Károly,Pozsony,1919.
- Weyde Gizella dr.:Die evang.Kirche und ihre Erbauer M.Walch.Eder, Bratĭslava,1924
- Thieme-Becker : Künstler-Lexikon



A Városháza lépcsőházában lévő
Bacchánusnő



a Jezsuiták Keresztre feszítés oltára



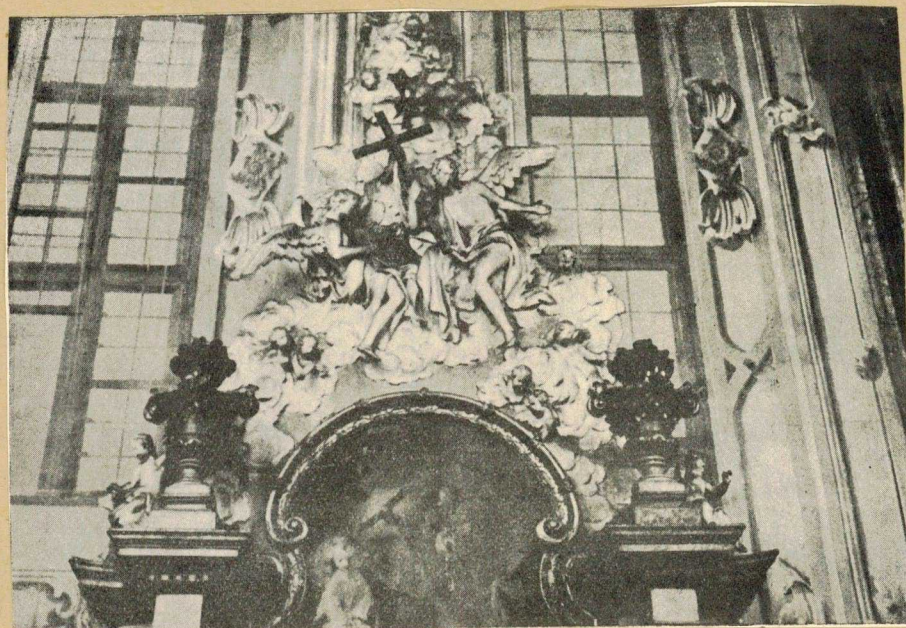
a „Szt. Háromság” „Mária” oltára



Az „Onell” sírmeiek



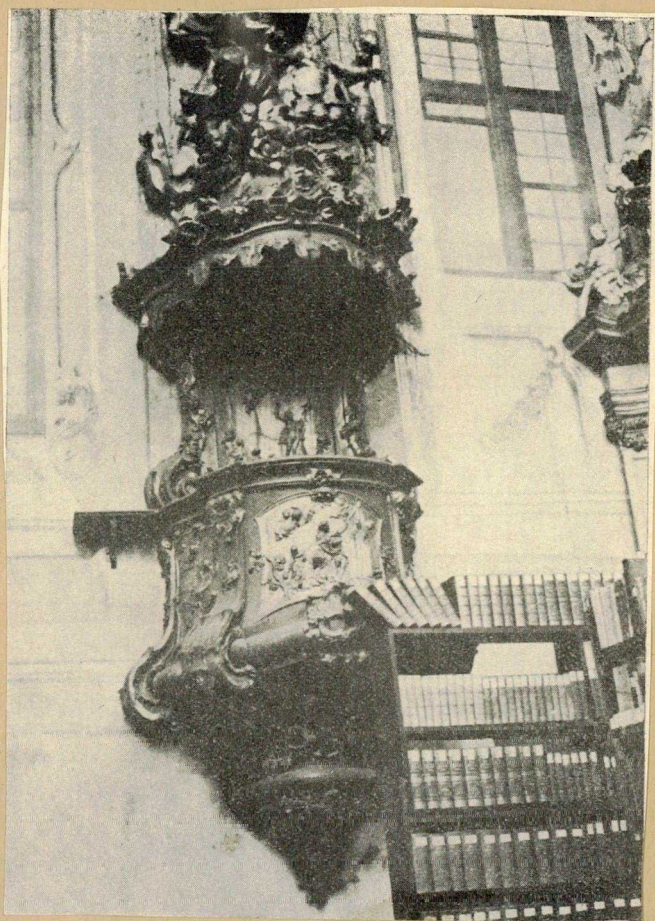
Az „Erzsébet-kolostor” bejárata



A Klarissák mellékoltára



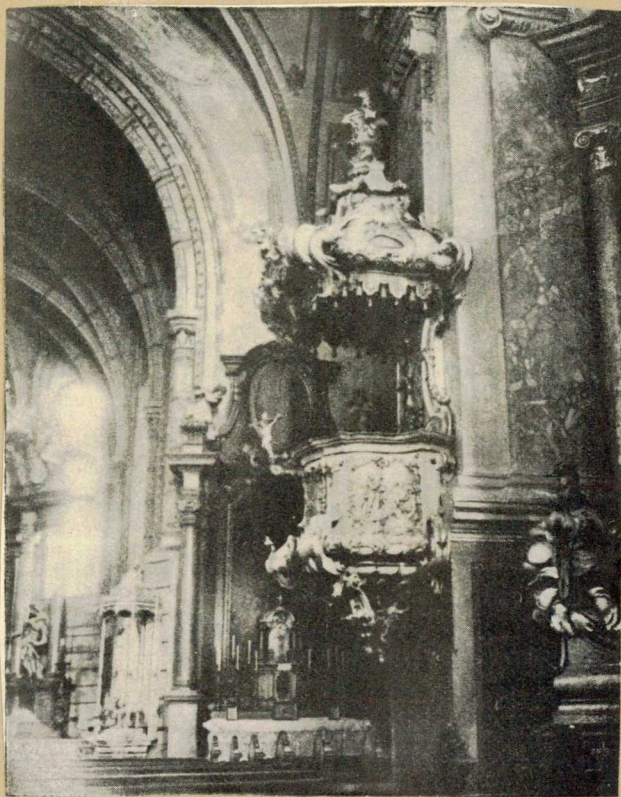
A Klarissza templom mellékotárának
egyik angyala



a „Klarissák” szószéke



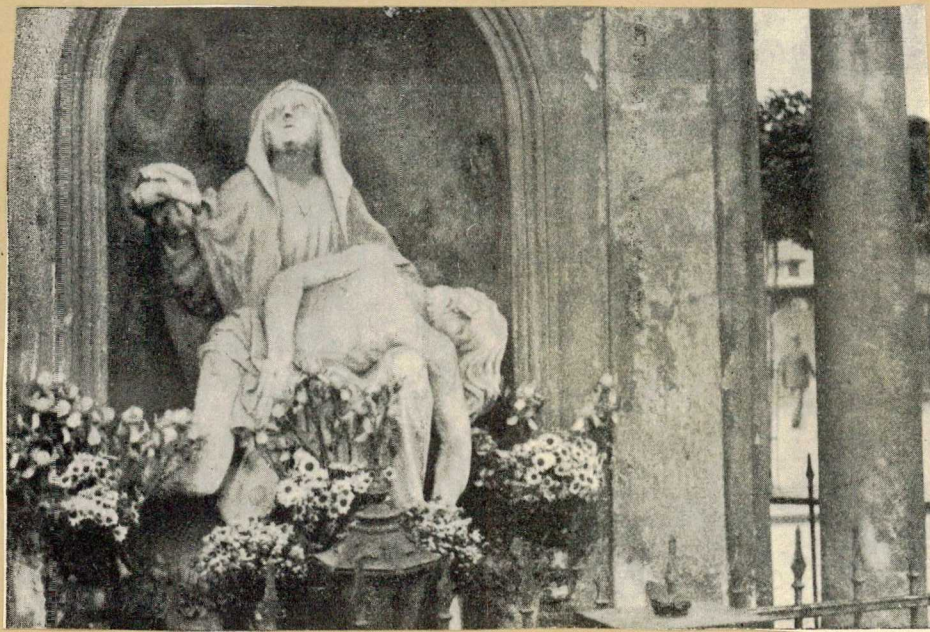
A „Miklós” templom oltára és szószéke



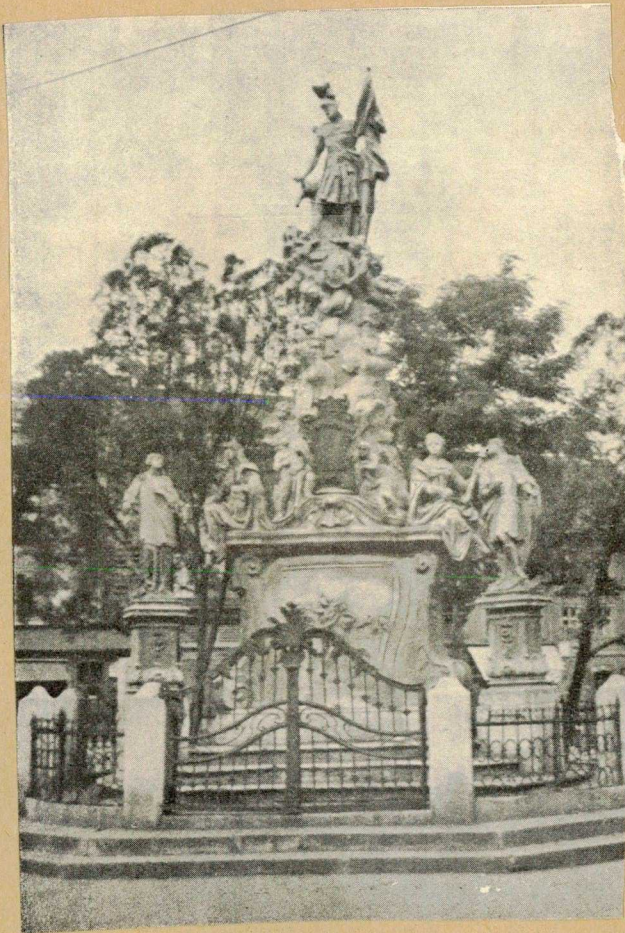
Ol „Ferenciek” szószéke



A „Bücsüztató” Kápolna



„Bűszűztató Kapokna": „Fájdalmas Szűz".



Flórián szobor



Immaculata



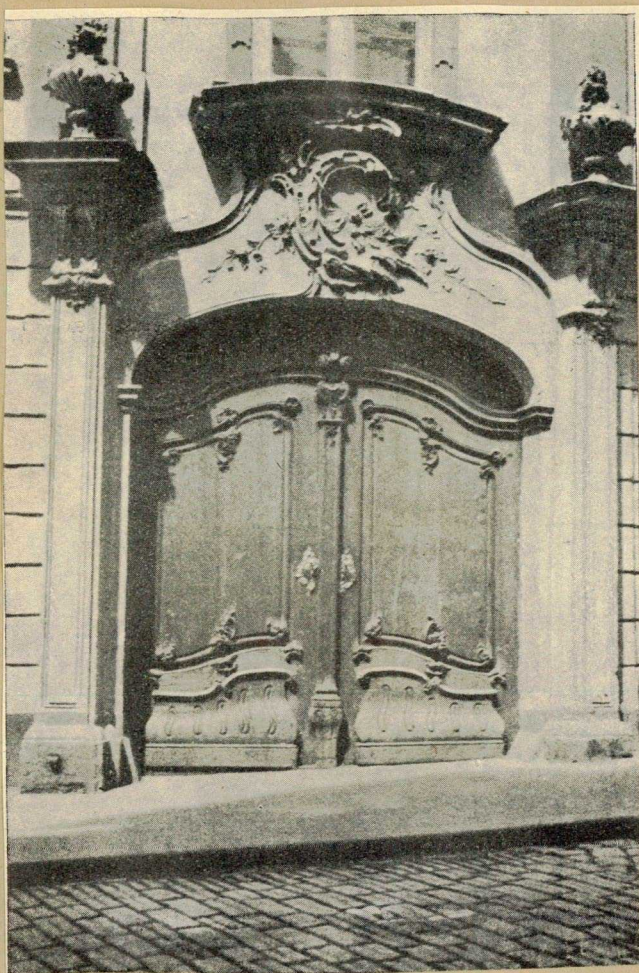
Szt. József szoborcsoportozat



Kapucinusok Keresztje



Jtélőtábla (Országház)



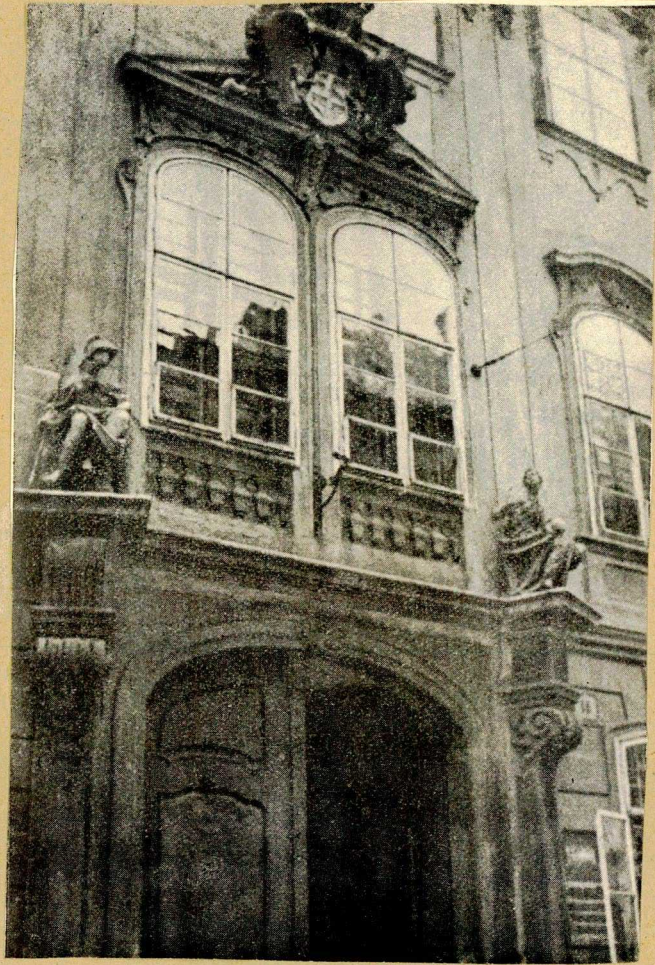
Nyáry-palota



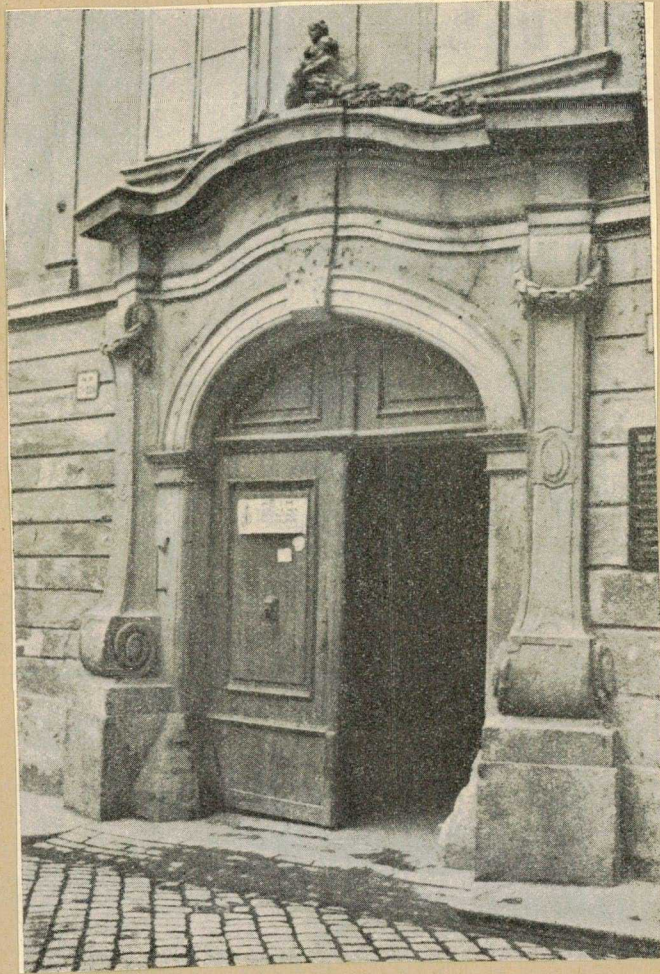
Esterházy palota



Schaffgotsche-ház



Lamberg - palata



Braunecker-hdz



Wachtler-féle ház



Hajó - u. 4.